

אריה יפה - "יומן מלחמה עברי - ברית המועצות 1941-1945"

עריכה והערות: אביבה אופז** ; ייעוץ מדעי: אלי צור, אלתר אופיר

סקירה מאת: נעימה ברזל***

יומנו של אריה יפה, לימים חבר קיבוץ יקום ואיש מרכזי בתנועת השומר הצעיר בארץ, נכתב בתקופת הפליטות שלו בברית המועצות בין השנים 1941-1945. אריה וחבריו (מנשה, מישקה צבי ובצ'קה), חניכי השומר הצעיר בוילנה היו בני שמונה עשרה כאשר פלשה גרמניה ביוני 1941, לשטחי השליטה הסובייטית במזרח אירופה. היומן נכתב בתחילה כיצירה משותפת בבחינת "חובת כתיבת יומן" ולאחר שהחבורה נתפרדה, עם התגייסותם של חבריו, המשיך אריה בכתיבה כאשר זו עוברת משפת ה'אנחנו' לשפת ה'אני'. היומן כולו נכתב עברית, אך הוא גדוש במונחים ומינוחים השייכים לעולמה הצבאי והאזרחי של ברית המועצות, ובנוסף ישנם בו שמות אישים, מקומות, אירועים, שללא מלאכת הפענוח המורכבת והיסודית של אביבה אופז ואלתר אופיר, לא ניתן היה להבינם ולקרוא את היומן ברצף. אריה מספר וסוקר את חייו בשטחי הספר של ברית המועצות אליהם נדד בניסיונו החוזר והנשנה להתגייס לצבא הסובייטי. היומן גדוש פרטים המאירים ומנהירים פרק עלום בהיסטוריה של מאות אלפי יהודים שנדדו מפולין, ממזרח פולין, מביילורוס ומאוקראינה, עם וכחלק מנדידת העמים הגדולה של האוכלוסיות הסובייטיות בעקבות הפלישה הרצחנית של צבאות גרמניה הנאצית. הספר מסתיים כאשר אריה מספר על ניסיונותיו להתוודע לגורלם המר של משפחתו ובני עירו ולחבור לשרידי אנשי התנועה בניסיון למצוא דרכם לארץ ישראל. ייחודו וחשיבותו הרבה של יומן זה הוא בכך שהוא סוקר פרק היסטורי שלא נחקר עדיין באופן שיטתי. ומשום שקיים ספק רב אם בכלל ניתן יהיה ליצור תמונה מקיפה היסטורית של תקופת הפליטות בברית המועצות, בשל הריבוי והפריסה הרחבה של סוגי הפליטות ובשל מיעוט המידע הקיים, הופך יומן זה לנדבך חשוב בהבנה ההיסטורית.

קוראי יומנים ואביבה אופז הבקיאה מאד בכגון זה, יודעים שאין לחפש בהם תיאור היסטורי מדויק של ההתרחשויות. חשיבותם היא בשל ההיבט האישי שמשום צמצומו הוא מבהיר את גווניהם של חיי היום-יום מול התרחשויות מקרו-היסטוריות. אריה נסמך ביומנו על מקורות מידע סובייטיים שהיו ברובם תעמולתיים. חשוב לו ביותר לייצר עבור עצמו תמונה רחבה ככל האפשר של תמונת המלחמה, אך דווקא תיאורו הממעיט בהיקפי הכישלון הנורא הסובייטי בחודשי הפלישה הגרמנית והתמוטטות מערך הבלימה של הצבא הסובייטי, מחזקים את ההבנה לגבי עוצמתה של הסולידריות הכלל סובייטית שהייתה המשענת העיקרית של השלטונות אל מול התבוסה.

יומן הוא קודם כל עדות ממקור ראשון, ויומנו של אריה המוגש והערוך על ידי אביבה אופז בצורה כה נהירה, מבהיר לא מעט נושאים חשובים העוסקים בהתנהגותם של יחידים וחברה במלחמת העולם השנייה ובהבנתם אותה. הנה כמה מהם.

לכשמספר אריה על הנחיתו של אבא קובנר להם בוילנה שייצאו מה שיותר מהר מהעיר המופגזת, הוא מבהיר בשמו של קובנר שלבחרות של התנועה לא ניתנה הוראה מסוג זה. יש בכך ראייה במשתמע לגבי ההנחה (המוטעית בדיעבד), בדבר התנהגותם הצפויה של הגרמנים שנשים תחת שלטון הכיבוש הנאצי צפויות פחות להיפגע.

*הוצאת מוסד ביאליק, 2009

**ד"ר אביבה אופז, מרצה (בגמלאות), מכללת אורנים, דוא"ל: avivagadu@gmail.com

***פרופ' נעימה ברזל, דיקן הפקולטה ללימודים מתקדמים, מכללת אורנים, דוא"ל: negev@oranim.ac.il

בתיאור ניסיונם המתמשך העיקש והמסתכל של אריה וחבריו להתגייס לצבא הסובייטי (חבריו כאמור התגייסו בסופו של דבר ואריה נדחה, כנראה בשל מוצאו הגרמני של אביו), יש משום עדות למציאות המוכה נואשות, החבוטה והמתקשה להשתקם, של האזורים אליהם נמלטו מיליוני הפליטים על האנדרלמוסיה, הארגונית והשלטונית של חודשי המלחמה הראשונים ששררה בהם. בהרס התשתיות, הכאוס הגמור, הסבל, ההתרוששות המהירה של אוכלוסיות שלמות והרעב שפושה בהן, יש משום הסבר, גם אם אינו מוצג כך, לקושי העצום להתגייס לאותו צבא שהיה זקוק נואשות לאנשים נוספים שיצטרפו לכוחות הלוחמים בתקופה כה קריטית במהלך המלחמה. אריה הוא מעריץ מושבע של העוצמה והמשטר הסובייטי ושל בשורתו, כך הוא מאמין, שהיא התקווה היחידה לאנושות שלאחר המלחמה. תיאורים אלה ממחישים את הפער שנוצר בין תודעתם של הפליטים היהודים ששהו בברית המועצות, לבין הקבוצות שניסו להצטרף לפרטיזניקה הסובייטית, כמו זו של קובנר למשל, שנשאו אתם כעס ומרורים על יחסם של הסובייטים לשרידי היהודים. כמו כן נמצא לאורך כל היומן של אריה עדות לידיעה החלקית על הרצח השיטתי של היהודים בשטחי ברית המועצות ועל הסתגלותו האיטית של היחיד למעבר הקשה והמורכב מידיעה לתודעה. אריה עוסק כל הזמן בחיפוש מתמיד ועיקש אחרי חבריו הפזורים באזורים שונים ומנסה ללקט מידע על גורל משפחתו שנותרה בוויילנה. הוא משתכנע בוודאות הטוטליות של הרצח רק בשלהי שנת 1942. עיתוי זה מעניין במיוחד משום שהוא חופף לשבועות בו חדרה תודעת ההשמדה הטוטלית למקבלי המידע במערב ובישוב הארץ ישראלי; מידע שזרם אליהם ממקורות שונים. ההסבר לכך אינו מעניינה של סקירה קצרה זו, והוא שייך לדיון היסטורי ופסיכולוגי רחב יותר. נקודה אחרת הראויה לציון היא שגם כאשר ישנן ידיעות ספציפיות על אשר התרחש בוורשה או בוויילנה, אין הן מדויקות ומוגזמות בעליל באשר להיקף הפגיעה שנעשתה בגרמנים על ידי יהודים. מעניין לא פחות שאריה כלל אינו יודע ואף לא משער את רצחנותה של האוכלוסייה הליטאית כלפי היהודים שהתרחשה בארץ הולדתו וממדי שיתוף הפעולה שלה עם הנאצים. הדמויות המייצגות את ליטא אֶתן הוא נפגש, טוענות בזכות התמיכה בברית המועצות של האוכלוסייה הליטאית ואריה אינו מטיל בכך ספק.

ליומן תרומה חשובה להבנת מצב הפליטות ומשמעויותיה של השותפות האזרחית שנוצרה בין מסגרות הקולחוז החברתיות והארגוניות לקבוצות פליטים למיניהם, כולל היהודים שבהם. במציאות של נידות רבה המצריכה כל הזמן הסדרה של קבלת אישורים שונים לצורך שהייה, עבודה, מזון, ביגוד, הנעלה ועוד, ישנו לממד האנושי חשיבות רבה. לצד תיאור של מערכת מסורבלת המתקשה להתנהל, ישנה עדות על הרבה רצון טוב ותחושה עמוקה של שותפות גורל. למעט בשוליים אין בתיאוריו של אריה עדות על תופעות של אנטישמיות ואין השלכות לעובדת היותו יהודי על זכויותיו, אפשרות נידותו, זכותו לתפקידים בארגונים החדשים שנוצרים וכיוצא"ב. כל זה מחזק את תמונת הסולידריות הכלל סובייטית שהוכתבה במידה רבה מלמעלה, אך מצאה תימוכין בשדרות רחבות, ונפרצה כידוע רק לאחר סיום המלחמה.

ועניין אחרון: יומנו של אריה משמש גם כעדות מסייעת בהבנת תהליך ההבניה של אתוסים גדולים שאוגדו לכלל זיכרון היסטורי קולקטיבי. הראשון שבהם הוא אתוס הזיכרון של בחירתם של פליטי השואה ומי שהתכנו שארית הפליטה, שלאחר המלחמה, בציונות המגשימה. עדותו של אריה כמו עדויות אחרות מאותה תקופה, מעידה בעליל שהבחירה בעלייה לארץ הייתה תוצאה של משבר אישי, של יתמות ושל אובדן המשפחה והבית. העלייה נתפרשה לפיכך כמוצא לאנשים נטושים ממשפחתם ומעברם, המחפשים בית ומשפחה. האתוס השני הוא זה שנשכח בתודעה הישראלית לעשרות שנים והוחזר עם העלייה מברית המועצות, בעיקר זו של שנות ה-90 של המאה שעברה. כוונתי לאתוס ניצחון הגבורה של בני המולדת הגדולה, של ברית המועצות, המעצמה העולה משחררת מחנות הריכוז וההשמדה. העלייה מברית המועצות שהחזירה סיפור גדול זה למקומו בתודעה ההיסטורית ובכתיבתה משתקפת מיומנו של אריה יפה ואצלו אף גולמה באמונותיו החברתיות שלאחר המלחמה.

יומנו של אריה יפה מומלץ לא רק להיסטוריונים אלא גם לאוהבי סיפורי חיים מרתקים.